

Over de oorsprong van allerlei woorden.

Mug

Jeukende bulten, slapeloze nachten: muggen zorgen ook in het najaar voor veel ongemak. Tot overmaat van ramp brengen sommige soorten allerlei levensbedreigende ziekten over. Tegelijk is de mug van groot belang voor het ecosysteem: de larven, die organisch afval verorberen, zorgen ervoor dat de sloot geen stinksloot wordt, en voor vissen, vogels en vleermuizen is een mug een voedzaam hapje. Het Nederlands heeft aan dit insect een aantal bijzondere uitdrukkingen te danken.

RONDZOEMEND

Van oudsher is de mug in verband gebracht met overlast. “Berch ende dal vervullet met muggen al”, zo staat te lezen in de *Spiegel Historiae*, waarin Jacob van Maerlant rond 1285 een bijbelse plaag beschrijft. Het is een van de oudste vindplaatsen van het Nederlandse woord, dat een Indo-Europese oorsprong heeft. Deze herkomst deelt het met het Latijnse *musca*, het Franse *mouche* en het Russische *múcha*. Maar in deze talen is de betekenis ‘vlieg’. De oorspronkelijke Indo-Europese wortel moet een klanknabootsend woord zijn geweest met de algemene betekenis ‘rondzoemend diertje’. In het Nederlands en in andere Germaanse talen, zoals het Engels (*midge*), het Duits (*Mücke*) en het Zweeds (*mygga*), is de betekenis vernauwd tot ‘mug’.

Maar in tal van Nederlandse dialecten betekent *mug* (of een variant als *mig*, *mugge*, *mügge*, *mog*, *mok*) nog ‘vlieg’. “Wij noeme een vlieg altijd een mug en een mug is een langpôot of een meezek”, aldus een woordenboek

In tal van Nederlandse dialecten betekent *mug* nog altijd ‘vlieg’.

van de Hoeksche Waardse streektaal. Er zijn ook dialecten waarin we varianten vinden van het woord *muggenscheet*, waarmee op schilderachtige wijze een kleinigheid of een klein kind wordt aangeduid. Standaardtalige uitdrukkingen die gebaseerd zijn op de geringe grootte, zijn *van een mug een olifant maken* en *met een kanon op een mug schieten*. De inwoners van Haarlem dragen van oudsher de bijnaam *muggen*, misschien vanwege de drassige omgeving van de stad, waarin de beestjes welig tierden.

DE DRIE MUSKETIERS

Een andere Nederlandse benaming voor tropische steekmuggen is *musket*. In de koloniale tijd was *musket* in de overzeese gebiedsdelen de algemene naam voor alle muggen die de mens het leven zuur maken. Het woord gaat terug op het Spaanse en Portugese *mosquito*, de verkleinvorm van *mosca* (‘vlieg’). Dezelfde oorsprong heeft het Franse *moustique*, dat tot in de zeventiende

Illustratie: Nicolas Fernandez / 123RF

eeuw *mousquite* luidde. Dat de *q* en de *t* van plaats zijn verwisseld, heeft misschien te maken met een andere insectenbenaming: *tique* (‘teek’).

Het Italiaanse equivalent, *moschetto*, werd de benaming voor de vonk die bij het afvuren van een pistool uit de loop komt. Deze werd vergeleken met een snel wegvliegend insect. Vervolgens nam het woord de betekenis aan van het wapen waarmee deze fliets werd voortgebracht. Via het Frans, dat het woord in de zestiende eeuw overnam als *mousquette*, belandde het in onze taal als *musket*. Het ouderwetse wapen is inmiddels in onbruik geraakt, maar de eveneens aan het Frans ontleende afleiding *musketier* (‘soldaat bewapend met een musket’) is nog springlevend. *Les trois mousquetaires*, de klassieke Franse avonturenroman van Alexandre Dumas père (1844), kwam in 2003 op de planken als de musical *3 Musketers*.

Omdat het lang duurde om een musket te laden, waren musketiers voor het man-tegen-man-gevecht bewapend met een degen of sabel. Bij Dumas zijn de musketiers dan ook vooral in de weer met slag- en steekwapens, en dat is de reden dat een Nijmeegse schermvereniging De 3 Musketers heet.

SOUTHAPPIE

Ook *canapé*, een deftig woord voor ‘zitbank’, gaat terug op de mug. Het Franse leenwoord gaat via het Latijnse *canapeum* (‘rustbed’) terug op het Griekse *kônôpion* (‘bed met muskietennet’), een afleiding van het Griekse *kônôps* (‘mug’). In de loop der tijd is het muggennet dat het meubel omgaf, uit zicht geraakt. Alleen in het Engelse *canopy* (‘gordijn, baldakijn’) is iets van de oorspronkelijke betekenis bewaard. De verkleinvorm *canapeetje* kennen we als ‘hapje van belegd brood’. Deze betekenis is eveneens aan het Frans ontleend en ook in andere talen doorgedrongen, bijvoorbeeld het Afrikaans. In het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* wordt de betekenisverschuiving als volgt verklaard: “Die southappie word so genoem omdat die vulsel wat dit bedek, op die brood ‘sit’ soos mense wat op ’n canapé sit.”

In 1778 publiceerde Hieronymus van Alphen in zijn *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* een versje over een mug die zo onvoorzichtig is een kaarsvlam in te vliegen. De wijze les tot besluit is een gevleugelde uitdrukking geworden: “Eén uur van onbedagtsaamheid / Kan maken dat men weeken schreit.” Zo bezien is de mug een uitermate nuttig diertje. ◀